

összeomlást. És kinek van joga Flóra szemére hányni, hogy ezt a szinte képtelen hősiességet nem vállalta? Attila már be volt az őriület és a halál Héttornyába zárva, onnét már senki sem, semmi sem menthette ki, aminthogy Hölderlint sem szabadíthatta ki senki a tübingeni Hét-tornyból.

Az utókor csak hálás lehet Flórának, hogy Attilának a magyar költészet néhány legszebb versét inspirálta s hogyha bizonyosságot és boldogságot nem is, de néha napján reményt tudott adni egy halálra ítélt, nagyon nagy költőnek és nagyon boldogtalan embernek.

FEJTŐ FERENC

AZ ÖRÖKSÉG DILEMMÁI

(ACZÉL GYÖRGY: ELVTÁRSUNK LUKÁCS GYÖRGY)

Elmúlt a centenárium, a róla szóló, munkásságát méltató publikációk „lefutottak”, a Lukács-recepció visszatért a normális – egyre csökkenő – fogyasztás és népszerűség szintjére. A róla szóló aktuális vitákat felváltotta a tudományos kutatás. Aczél György kötete nemcsak lezárja a centenáriumi megemlékezéseket, hanem rehabilitálja is azt a sajátos modell-szerepet, amelyet Lukács alakja jelentett a kommunista mozgalomban, és egy hosszú küzdelem kiemelkedő egyéniségeként rajzolja meg portréját – a nehéz korban. Számára, mint ahogy a mozgalmon belül világszerte, a Lukács körül felmerült viták és értékelések nem veszítettek aktualitásukból, nem halványodtak pusztán tudományos érdekű témákká. A tisztelgés több mint gesztus, az örökség politikai vállalása és nyitás egy szellemi értékeivel nagyvonalúan gazdálkodni tudó látásmód felé. Pontosabban: e nyitás két évtizedes tapasztalatainak immár nyílt, fogalmakban is megjeleníthető bemutatása – a lukácsi példán.

Lukács életpályája a maga rendkívüliségében is tipikus példája volt a mozgalom és filozófusa viszonyának a sztálini korszakban. „A tehetség jobboldali elhajlás” – szokta mondani Lukács e viszony alaphelyzetét jellemezve. Azaz

korántsem tekintette saját sorsát véletlen balesetek sorozatának: vállalta, hogy állandó támadások keresztüzében kell dolgoznia, s hogy a bírálatok döntő többsége a szektariánus pozícióból éri. A sztálinizmus korszakában ez nem is igen lehetett másképp. Ám küzdelmei azt is mutatják, hogy ebben a korszakban is voltak ellentendenciák – ha nem is döntően meghatározó jellegűek, voltak partizánakciók, taktikai lehetőségek, amelyeket ki lehetett használni, ha volt hozzá a gondolkodónak bátorsága, szellemi muníciója. (A híres partizánköltő hasonlat e helyzet felismeréséből származott és sok tekintetben jellemezte Lukács szellemi-taktikai pozícióját is. Gondoljunk arra, hogy a Sztálin nyelvtudományi munkájának hagiográfikus vitájában éppen a dialektikus materializmus felépítményelméletét kritizálja egy művészettörténetileg használható, a sztálinival szembenálló elmélet jegyében . . .) Lukács tehát megkísérelte, hogy az adott szűkös mozgásteren belül megtalálja vagy megteremtse azokat a lehetőségeket, amelyekben az igazi elméletet lehet művelni, ahol az új gondolatokat be lehet csempészni.

A marxista elmélet megújításán fáradozott, de mindig a mozgalmakon belül maradván, innen folytatva vitáját a párton belüli konzervativizmussal és a katedrafilozófiákkal egyaránt. Nehéz pozíció. De lehetett-e *akkor* másképp? Aki nem élte át azokat az éveket, nehezen tudja azokat a viszonyokat elképzelni. Mert Lukács *hatni* akart, ám tudta – ismerte a struktúra törvényeit –, hogy bárminő változást, a progresszió bármilyen vívmányát csak a mozgalmakon belülről lehet elérni. Kívülről jövő kritika, újítás hatástalan marad. Ez a magatartás – a körön belül maradni, minden áron – önkorlátozással, sőt gondolati áldozatokkal is járt. Ugyanakkor Lukács kitalálta magának azt a sajátos inkognitót, vagy legalábbis a gondolatok ama sajátos álcázását – a mozgáster állandó bővítésének, legalábbis tesztelésének gyakorlatát. Azt a pozíciót, amit kezdetben nem is tudatosan foglalt el, s amit későbbi is – hivatalosan – mindig tagadott: az önkritikák módszerével belül maradt az adott cselekvési és mozgás-

körön, ha netán egy-egy elemzésével, tézisével, gondolatépít-ményével túlszaladt az adott korban lehetségesen. A visszavonulások persze újabb áldozatokkal is jártak, de a művek megmaradtak. Ellenfelei később, miután felfedezték az önkritikák sorozatában rejlő hasonlóságot, cinizmussal vádolták. Pedig – s ezt is ma értjük meg igazán – nem ő, a struktúra volt cinikus. Lukács, mint elméleti reformer kénytelen volt a tilalmi falakon túl is lépni, hogy magán a mozgásteren belül valamit mozdítani tudjon. „Ha valamit *meg akarunk változtatni*, úgy *valamit* meg kell változtatni” – idézgette Hegel *aperçu*jét. És a változtatások olykor messze túlestek az egyébként is nehezen felismerhető struktúra-határokon. (Gondoljunk a Blum-tézisekre, a benne csírájában megjelenő demokratizmus gondolatra – abban az időben . . .!) Ilyenkor vissza kellett vonulni, kedvezőbb történelmi lehetőségeket várva, készülni a következő reformlehetőségre. Hegelt és a dialektikus módszert nem lehetett tárgyalni a híres-hírhedt sztálini diktum után, ám a háború után mégis Lukács volt az első, aki Nyugaton publikálta *A fiatal Hegel* című művét: a visszavonulás ideje lejárt. Amit ma nehéz megérteni az a pálya, a lehetőségek szűkössége: a börtön és a szellemi újítás belső kényszere között megtalálni az írás lehetőségét, a szellemi hatását, a kultúra védelméét. Még 1962-ben is hány akkori tabut kellett átlépnie, amikor elsőként fogalmazta meg az elméleti általánosítás igényével a sztálinizmusnak, mint társadalmi-politikai rendszernek fejlődéstörvényeit, politológiai elemeit egy olasz folyóiratban. (Akkor éppen, mint a pártba vissza nem vett, revizionistaként eláztatott renitens . . .) Aczél könyve nemcsak rehabilitál, hanem Lukács alkotómódszerét, magatartását is példaként elemzi: mindig van – olykor csak minimális, máskor szélesebb – mozgástér. A reformtörékvések egyik klasszikusát látja benne, s egyben – indirekt módon – a kor kritikáját is. Sőt: önkritikát is gyakorol. Lukácsnak volt igaza a *diszkontinuitás* fontosságának hangsúlyozásában vele szemben.

Mindez morális dilemmát is jelentett: meddig lehet és kell

elmenni a helyes felismerések képviselőjében, a kritika élességében és hol kell (ha lehet) kompromisszumot kötni? A háborúban a fasizmus elleni küzdelemben Lukács úgy érezte, hogy fel kell függesztenie a sztálini politikával szembeni kritikát: a nagy történelmi küzdelemnek kell alárendelnie saját szocializmus-felfogását, kritikáját. Viszonya a kor törvénytelenégeihez bonyolultabb. Lukács maga vallja, hogy az első perek idején nem látott tisztán, a manipuláció oly tökéletesen működött, később pedig már nem volt mód az akárcsak fenntartásokkal megfogalmazott, „belső” bírálatra sem. A kompromisszumnak tehát etikai felhangjai is vannak. Lukács e dilemmát a hosszú távú harc nevében oldotta meg: a „túlélés” etikai támasztékaul azt vallotta, hogy a küzdelem egy későbbi menetében is kell lennie valakinek, aki megfogalmazza az új stratégiai követelményeket, a sztálini korszak kritikáját. Aczél helyesen jegyzi meg: „Mindez persze nem jelentett egyben teljes kapitulációt az ideológiai és politikai torzulások láttán, de azt igen, hogy bizonyos gyakorlati realitásokat el kellett fogadnia: elképzeléseiért és meggyőződéséért olykor kerülőúton kellett küzdenie, le kellett mondania nyílt kifejtésükről. Gyakorlati magatartását azonban nem kisszerű megalkuvásokkal, hanem a történelmi tendenciák világos felismerésével alapozta meg. ... Ez az álláspont természetesen csak a történelmi határhelyezetekre, a végsőig kiélezett, az emberiség sorsát eldöntő történelmi szituációkra vonatkozott. Kétségtelen ebben a tragikum: érthető hát, hogy oly nagy megrázkodtatással és oly felszabadult reménykedéssel fogadta a 20. kongresszust.”

Lukács levonja a következtetést a 20. kongresszusból: a sztálinizmus ellenében, immár nyílt filozófiai-szociológiai elemzésekkel lép fel. Nem ő tehet róla, hogy ismét bekeríti a történelem, ezt a fajta radikális kritikát megint csak zárójelbe teszi a mozgalom – egészen a gorbacsovi korszakig. Ám addig is hat: a hazai szellemi megújulásnak, legalábbis a hetvenes évek derekáig így lehetett a „kellemetlen Lukács” az egyik serkentője és orientációs pontot kínáló gondolko-

dója. Akkor is, ha „marxizmus reneszánszából” — amit újra meg újra jószolt — egy neokonzervatív fordulat lett . . . Alakja később sem mentes bizonyos tragikus vonásoktól.

A filozófus és esztéta Lukács örökségével ma kétféleképpen sáfárkodhatunk. Egyfelől — és ez látszik ma uralkodó tendenciának — történeti módon kezelhetjük: kategóriáinak keletkezését, gondolkodásának kora meghatározta keretét vizsgálhatjuk, azaz múlt időben vizsgáljuk szellemi hagyatékát. A másik lehetséges mód azokat a kezdeményezéseket tovább gondolni, amelyeket műveibe tudatosan helyezett el. Aczél könyve erre biztatja olvasóját: megtalálni a folytatást, s vele, mégis rajta túlmenően fogalmazni meg a jelen problémáit. Az esztétikum sajátosságának írása közben mondta, hogy számos kérdésben meg fogja cáfolni majd az utókor, ez minden tudományos vívmány közös sajátossága. Ő ez ellen úgy védekezik, hogy egy sor probléma lehetséges megoldását csupán jelzi és utódaira bízta. Ilyennek érzem pl. a formakérdések továbbépítését. Lukács, a pedagógus, az egyetemi katedrán állandóan a művek formaszervezetét vizsgálta, ezek felkutatására biztatta hallgatóit, s mutatta meg, hogyan kell ezt az elemző munka során csinálni. E formaproblémák azonban az Esztétika teoretikus elemzéseibe már csak áttételesen kerültek be, néhány továbbtanuló gondolat-csíra mutat csupán a folytatás lehetőségeire. De ezek a folytatási lehetőségek képezik mégis a lukácsi örökség igazi eleven forrását. Akkor is, ha számos elemzésével, korjelenségeket illető kritikájával ma már nem értünk egyet, ha fenntartásaink vannak a modern művészet megítélésének egyoldalúságaival. A klasszikussá ért Lukács, a múlt idejű Lukács-kutatás igazi alternatívája: *szellemében az általa kezdett gondolati szálakon továbblépni, vitázva vele (ha kell), de ráatalálni a folytatás műveibe kódolt — felkutatandó — szálaira.* Aczél könyve is egy ilyen dialogizáló, továbbgondoló örökbevitel mellett érvel. (*Akadémiai*)

ALMÁSI MIKLÓS